

NEKATERI GLAGOLI PREMIKANJA

Vloga besednega in položajskega konteksta pri določanju njihove funkcije in pomena

»Posamezen tekst je očitno celota, v kateri je vse med seboj povezano«. S tem citatom iz Weinricha¹ začenja W. Dressler svoj članek o besedilni skladnji,² kjer poudarja odvisnost posameznega stavka – in s tem seveda tudi njegovih sestavnih delov – od širšega besednega in položajskega konteksta, v katerem se nahaja, t. j. njegovo pogojenost od predhodnih in sledečih stavkov oziroma informacije, ki se jo da iz njih izluščiti.

Zunajjezikovna dejanskost je zelo raznolika in raznovrstna, inventar jezikovnih elementov in postopkov za njeno ubeseditev pa dosti skromnejši. Jezikovno izražanje vse te pisanosti okolnega sveta, ki je tako nujno vezano na kombiniranje posameznih elementov v večje enote, pa se često poslužuje stavka kot samo enega od sodelujočih soodvisnih dejavnikov pri tvorjenju končnega pomena posameznega sporočila.

Zato na primer pri poskusu določanja funkcije in pomena posamezne jezikovne prvine – recimo glagola – v stavku, izvzetem iz njegovega naravnega situacijskega okolja, tudi pogosto opazimo, da nam informacija, ki nam jo tak stavek nudi, ne zadošča, saj dopušča včasih tudi povsem različne interpretacije – pač v skladu z zamišljenimi zunajjezikovnimi situacijami, na katere bi se stavek lahko nanašal.

V želji, da bi prodrla do zakonitosti obnašanja glagola ITI, njegovih sestavljenk in nekaterih podobnih glagolov premikanja v odvisnosti od širšega besednega in položajskega konteksta, sem analizirala obsežnejše zaključeno besedilo – Cankarjevega *Hlapca Jerneja*.³

0. Izhodišča analize

Pri preučevanju vrednosti glagola ITI in nekaterih podobnih glagolov premikanja v zaključnem besedilu sem izhajala iz strukturiranosti zunajjezikovne dejanskosti glede na PREMIKANJE, PREMIK in njune FAZE.

0.1. Premikanje, premik in njune faze

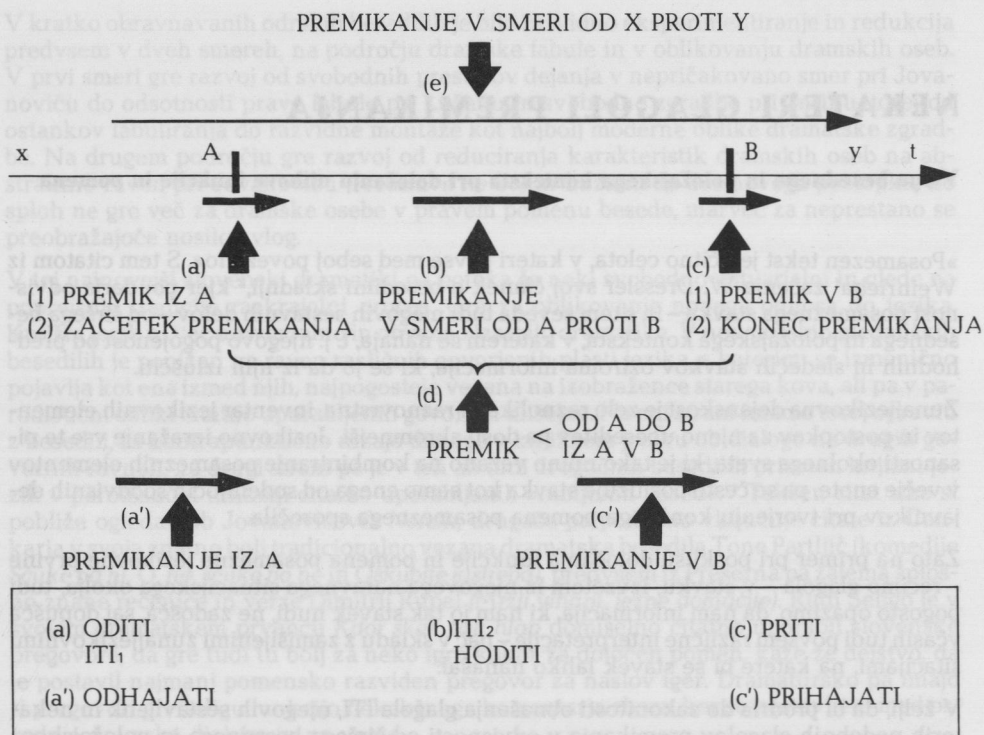
Premikanje (e) po prostoru v smeri od x proti y predpostavlja tudi premik (d) iz nekega kraja A v neki drug kraj B. Če ta premik razstavimo na njegove sestavne dele, dobimo naslednje faze: (a) zapustitev (oziroma zapuščanje) izhodiščnega kraja A, (b) premikanje v smeri od A proti B (= homogen proces), (c) doseg (oziroma doseganje) cilja B.

¹ Harald WEINRICH, *Tempus, Besprochene und erzählte Welt*, Stuttgart 1964.

² Wolfgang DRESSLER, *Textsyntax, Lingua e stile*, V-2, 1970, (191–213).

Prim. še W. DRESSLER, *Einführung in die Textlinguistik*, Tübingen 1972 in Monica BERRETTA, *Linguistica ed educazione linguistica*, Torino 1977.

³ Ivan Cankar, *Hlapec Jernej*, Zbrano delo, 16. knjiga, Ljubljana 1972.

1. Načini jezikovnega izražanja posameznih faz premikov oziroma premikanja in premikov nasploh

1.1. Izražanje prve faze (a) premika

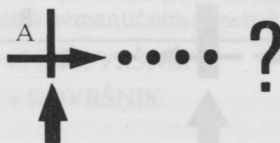
Analiza je pokazala, da Cankar v H. J. uporablja za izražanje prve faze premika, t. j. (1) zapustitev izhodišnega kraja oziroma (2) nastop/začetek premikanja, večinoma glagola ITI₁ (= oditi) in NAPOTITI SE⁴.

1.1.1. Glagol ITI brez dopolnil

Kot glagol prehoda iz stanja A v stanje B je v H. J. glagol ITI rabljen brez dopolnila v pomenu PREMIKA IZ izhodišnega kraja drugam. Izhodiščni kraj je razviden iz sobesedila (prizorišče opisovanega dogajanja = TU, TAM), cilj oziroma smer premika pa sta kot nebitvena zanemarjena in ostaneta neznana. Fokus je torej na ZAPUSTITVI izhodišnega kraja, pri čemer ima ITI podobno vrednost kot bolj specializiran izraz ODITI PROČ (od tod, od tam).

⁴ Zanimivo je, da glagol ODITI, ki bolj eksplicitno poudarja zapustitev izhodišnega kraja, v obravnavanem tekstu ni uporabljen.

Grafično

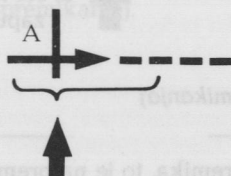
Primeri⁵

- (12) Jernej pa je vstal, gledal je v tla in je prijel za kljuko, da bi šel.
(16) Rekel je in je šel.
(63/64) ...; droben gospod z zlatimi naočniki se je ustavil pred njim, vprašal ga je v tujem jeziku in je šel, ker Jernej ni odgovoril.

1.1.2. Glagol ITI z dopolnilom v pomenu NASTOPA premikanja

V nekaterih kontekstih ima glagol ITI pomen ZAČETI SE PREMIKATI.

Grafično

- (41/42) Pa mu je prišla naproti ženska, otroka je držala v naročju, opotekala se je (...). Prijela je otroka in ga vzdignila in ga je pokazala Jerneju (...) («...») Objela je otroka s trepetajočo močjo, zajokala je naglas in je šla dalje.

1.1.3. NAPOTITI SE

Začetek premikanja je v H. J. izražen tudi z glagolom NAPOTITI SE. Zanimiva je alternacija tega glagola z glagolom ITI:

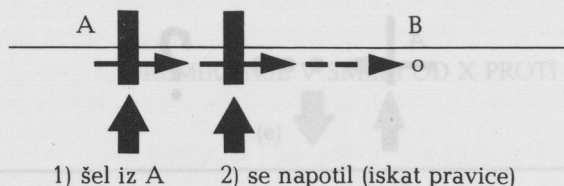
- (30) ... vzela je v roko grčavo romarsko palico in se je *napotil*.
(34) Vzela je culo in škornje in palico in je šel. Pred stopnicami pa se je vrnil in je stopil z dolgimi koraki še enkrat pred ograjo.

V spodnjih primerih se zdi, da je Cankar vzporedno rabo glagolov ITI₁ in NAPOTITI SE, ki oba služita za podajanje prve faze premika (5), uporabil za izražanje pomenskih odtenkov med obema dejanjema: ITI prikaže zapustitev kraja A, NAPOTITI SE pa začetek premikanja v kraj B.

- (64) Le vzemi popotno palico pa pojdi, kamor ti je pot! Tako je rekel; (...) jaz pa sem šel in sem se *napotil* iskat pravice (...)

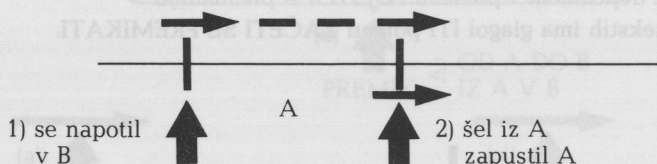
⁵ Številka v oklepaju se nanaša na stran v izdaji pod op. 3.

Grafično

- (38) Jernej *se je napotil* v Ljubljano. Preštel je premoženje in veliko je bilo: skoraj vsako leto je prihranil en goldinar.
Predno *je šel*, se je še ozrl v dolino in se je odkril in pokrižal.

Grafično

1.2. Izražanje srednje faze (b) (= premikanja)

1.2.1. ITI₂

Kadar je fokus na homogeni fazi premika, to je na premikanju, je v nekaterih stavčnih vzorcih lahko uporabljen glagol ITI v pomenu BITI NA POTI (nekam, z nekim namenom itd.) Tako na primer najdemo v H. J.

(60) Popotnik sem, ki *gre* po pravico h gospodarju, ker je ni našel pri hlapcih!

(27) ..., in kolikor dalje *je šel*, tolako večja in veselejša je bila procesija.

1.2.2. ITI₂ v »incidenčni shemi«⁸: nastop dejanja N, ko je dejanje M že in še v potekanju

Spodnji primer iz H. J. prikazuje Jerneja v fazi premikanja, ko ga naenkrat prevzame občutek mladostnosti in gibčnosti

(28) In kakor *je šel* v veseli gruči, v poskočni procesiji, *so bile* NENADOMA lahke in mlade njegove noge, celo zazibal se je v bokih.

Taka je funkcija glagola ITI tudi v naslednjem stavku:

a. Hišnica ga je opazila, ko *je šel* (= *bil na poti*) v klet po vino.

V formalno istem stavčnem vzorcu pa je lahko izražen tudi popolnoma drugačen časovni odnos obeh dejanj. V takem primeru je z glagolom ITI naša pozornost usmerjena na začetno fazo (a), t. j. na ZAPUSTITEV izhodiščnega kraja (v neko smer, z nekim namenom ipd.). npr.

b. Pomenljivo sta se spogledala, ko *je šel* (= *odšel*) v klet po vino.

⁸ Prim. »Inzidenzfall« v: Wolfgang POLLAK, Un modèle explicatif de l'opposition aspectuelle v *Le Français Moderne* ILIV-4 (1976), (289–311) ali W. POLLAK, *Aspekt und Aktionsart in Linguistik und Didaktik* (1970) 1 (40–47), (1970) 2 (155–163)

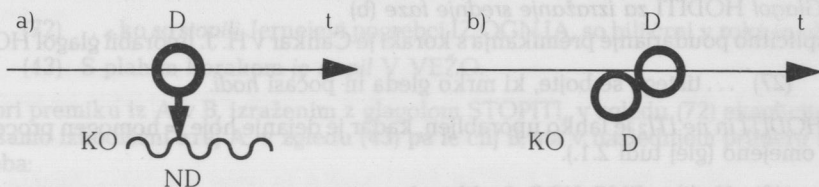

Stavčni vzorec /DOVRŠNIK, KO + ITI/ lahko torej izraža dva različna časovna odnosa med dejanjema glede na to, ali je ITI dovršnik (ITI₁) ali nedovršnik (ITI₂). V bistvu gre za stavčni vzorec z dvema različnima semantičnima restrikcijama:

a. DOVRŠNIK, KO + NEDOVRSNIK

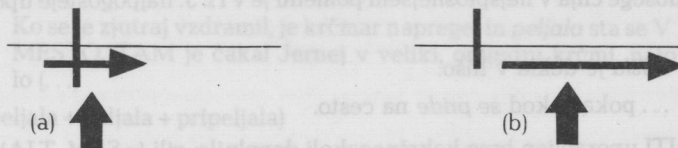
b. DOVRŠNIK, KO + DOVRŠNIK

Grafično

Teh vzorcev v primeru glagola ITI zaradi zlitja njegovih dveh različnih funkcij v eni obliki formalno ne moremo razlikovati in jih določimo šele s pomočjo pomenske analize cele povedi, torej širšega sobesedila. Prav tako lahko v spodnjih primerih sklepamo le s pomočjo semantičnega vrednotenja daljšega odlomka, da je kombinacija ITI ZA NJIMA rabljena enkrat za prikaz prve faze (a) (= nastop premikanja), drugič pa za predstavitev dejanja med potekanjem (b) (= premikanje).

Grafično

- (45) »Pojdite z mano, da vam pokažem, kje so pravični sodniki!« Jernej je šel z njim in vsi, ki so poslušali, *so šli za njima*.
- (64) »Kam? Kam zdaj?« je jecljal Jernej in je šel radovoljno z njim (...)
Nič ni odgovoril vodnik, samo z rameni je skomizgnil; *za njima pa je šlo* mnogo ljudi, gledali so Jerneja in njegovo culo.

1.2.3. Vzoredna raba ITI₁ in ITI₂

V H. J. opazimo razmeroma pogosto vzoredno rabo formalno iste oblike glagola ITI v dveh različnih funkcijah. Prvi glagol usmerja našo pozornost v začetno fazo (a), drugi pa v srednjo fazo (b).

- (13/14) Jernej se je okrenil in *je šel* po razoru v polje. Dolgo je gledal Sitar za njim, nato se je oblekel in je šel na polje v drugo stran, da ne bi srečal hlapca. Obadva *sta šla* počasi, obadva upognjena; gledala sta v tla (...)
- (49/50) Brkat človek je stopil k Jerneju in ga je prijel za roko (...)
Jernej je molčal od prevelike osuplosti in *je šel* z njimi. *Šli so* križem po hodnikih, po stopnicah; (...)
- (71) Počasi se je okrenil in *je šel*; s trdimi koraki *je šel*, nič več upognjen, nič več bolan, v srcu nič bridkosti in upanja nič več.

Te stave se je Cankar poslužil celo za ohranitev pomenske zveze med prvim in drugim poglavjem:

(9) Tako je rekel hlapec Jernej in je pljunil na prag in je šel.

(9) II

Šel je naravnost po stezi čez polje, ob potoku, ki se je skoraj usahel gubil v belem pesku. Vroč in tih dan je bil v maju: (...)

1.2.4. Glagol HODITI za izražanje srednje faze (b)

Za eksplicitno poudarjanje premikanja s koraki je Cankar v H. J. uporabil glagol HODITI:

(27) ... tistega se bojte, ki mrko gleda in počasi *hodi*.

Samo HODITI in ne ITI₂ je lahko uporabljen, kadar je dejanje hoje (= homogen proces) časovno omejeno (glej tudi 2.1.).

(40) *Hodil je ENO URO*, hodil je dve uri, noge so otrpnile; (...)

1.2.5. Glagol STOPATI

Za izražanje premikanja s koraki (faza (b)) je v H. J. pogosto uporabljen tudi glagol STOPATI:

(32) Culo in škornje na rami, palico v roki je *stopal* Jernej počasi po temnih stopnicah.

1.3. Izražanje končne faze (c) premika (= dosege cilja)

1.3.1. Glagol PRITI

Za izražanje dosege cilja v najsplošnejšem pomenu je v H. J. najpogosteje uporabljen glagol PRITI:

(11) *Prišla je* dekla v hišo.

(34) ... pokaži, kod se *pride* na cesto.

Pogosto je PRITI uporabljen brez kakršnegakoli dopolnila, cilj (= SEM, TJA) pa je razviden iz konteksta.

(39) »... In ko sem dodelal, je *prišel* in je rekel: pojdi!«

1.4. Izražanje premika (d)

1.4.1. Glagoli ODITI, ITI₁ in PRITI za izražanje premika (d)

Čeprav glagoli ODITI, ITI₁ in PRITI poudarjajo vsak svojo tipično fazo premika, na primer v nekoliko umetno sestavljenem razgovoru:

X: »Kje je direktor?« – Y: »Ne vem. Pred eno uro je *šel*₁ (= *odšel*) na zbornico, pa so pravkar telefonirali, da še *ni prišel* tja.« –

Z: »Jaz sem ga videl pred pol ure, ko je *šel*₂ proti pošti.«

lahko s pomočjo primerne konteksta z enim samim glagolom zaobsežemo tudi ostale faze, torej premik v celoti (d):

(68) *Šel je* na hlev in je legel V SENO.

(39) »... Skoči takoj s kolesja in se napoti, ODKODER si *prišel*...«

Podobno velja v naslednjih primerih

Zjutraj *smo odšli* V JAMO in opoldne *prišli* IZ NJE.

Četa je *prikorakala* Z DVORIŠČA.

Tu gre za premik iz izhodiščnega kraja A v ciljni kraj B: vedno sicer ostane ena od omejitvenih točk jezikovno neizražena, vendar je zmeraj pomensko prisotna. V teh stavkih je z glagolom res poudarjena ena izmed faz, zajete pa so vse tri.

1.4.2. Glagol STOPITI

Pri glagolih, kjer je srednja faza (b) (= homogeno premikanje) zaradi narave samega gibanja kratkotrajna, si vse tri faze lahko predstavljamo nekako strnjeno v eno samo: zapustitev A je hkrati tudi prihod v B.

(72) ...; ko so *stopili* Jernejevi pogrebci IZ OGNJA, so bili črni v roke in obraz.–

(43) S plahim korakom je *stopil* V VEŽO.

Če je pri premiku iz A v B, izraženim z glagolom STOPITI, v zgledu (72) eksplicitno izražen samo izhodiščni kraj A, v zgledu (43) pa le cilj B, sta v naslednjem primeru navedena oba:

Stopiti Z DEŽJA POD KAP

Vseeno pa tudi tak glagol predpostavlja gibanje v času, kar je mogoče ponazoriti z naslednjim primerom:

(11) Jernej se je smehljaj in je *stopil* POČASI z zapečka, (...)

1.4.3. Nekateri drugi glagoli, ki usmerjajo pogled v srednjo fazo (b), rabljeni za globalni prikaz premika (d)

V spodnjih primerih podajata glagol in kontekst globalno zajet premik iz izhodiščnega kraja v cilj:

(61) Ko se je zjutraj vzdramil, je krčmar napregel in *peljala* sta se V NEZNANO MESTO. TAM je čakal Jernej v veliki, odljudni krčmi, nato je pozvonilo (...)

(peljala = odpeljala + peljala + pripeljala)

(29) Iz gruče pa se je izvil droben, debeloglav, kodrolas deček. (...) Z drobnimi koraki, ihté in kričé je *tekkel* K JERNEJU, objel ga je okoli kolena.

(tekkel = stekel + tekkel + pritekkel)

2. Glavni dejavniki, ki odločajo o izbiri glagola iz družine ITI

2.1. Vpliv zunajjezikovne situacije na stavčni vzorec in izbiro glagola.

Primeri za situacijske tipe:

- a. ODHAJALI smo na vrh.
- b. KO smo ODHAJALI na vrh, so nas vsi pozdravljali.
- c. ODŠLI smo na vrh.
- č. ŠLI₁ smo na vrh.
- d. KO smo ŠLI₁ na vrh, so bili vsi presenečeni (so se začudili).
- e. Srečali so nas, KO smo ŠLI₂ na vrh.
- f. DVE URI smo HODILI na vrh.
- g. V DVEH URAH smo PRIŠLI na vrh.
- h. KO smo PRIHAJALI na vrh, so nas vsi pozdravljali.

- i. KO smo PRIŠLI na vrh, so se vsi začudili.
- j. PRIŠLI smo na vrh.
- k. POGOSTO smo ŠLI₁ na vrh.
- l. POGOSTO smo HODILI na vrh.

2.2. Vloga širšega konteksta pri izbiri glagola

Glej poglavje 1., predvsem pa 1.4.1., 1.4.2. in 1.4.3.

2.3. Vpliv pragmatičnih dejavnikov na izbiro glagola

Na izbiro glagola premikanja – glede na njegovo specializacijo za poudarjanje posamezne faze premika – vplivajo tudi pragmatični dejavniki: položaj govorca glede na sporočano.

Tako bi doma žena odgovorila osebi, ki sprašuje po njenem možu, z besedami:

Ni ga. *Prišel* je Z ENEGA SESTANKA in *odšel* NA DRUGEGA

in nekdo, ki je zaposlen na FF, bi takole pripovedoval, da je nekdo menjal službo:

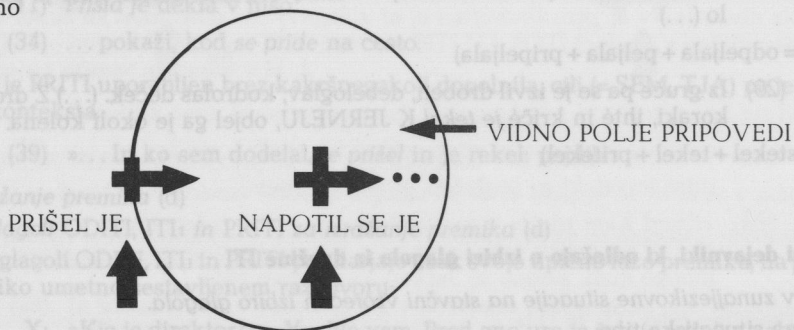
Na FF *je prišel* iz nekega podjetja, *od tod* pa *je odšel* v Ljubljansko banko.

Če pa ni zaposlen na nobenem od omenjenih delovnih mest, bi verjetno namesto *je prišel – od tod – je odšel* uporabil *je šel – od tam – je šel*.

Podobno so v H. J. glagoli, ki poudarjajo eno od faz premika, uporabljeni v odvisnosti od prihoda/nastopa osebe na prizorišče pripovedi oziroma v odvisnosti od dejstva, da ta oseba že obstaja v fokusu pripovedovanja, na primer:

- (36) Po stezi *je prišel* neverni študent, ugledal je Jerneja od daleč in *se je napotil* naravnost k njemu.

Grafično

- (43/44) Pa so se nenadoma oglasili na stopnicah kričeči glasovi, debel moški glas in tenek ženski.
 »Razbojnik! Razbojnik! Razbojnik!«
Prišla sta s težkimi koraki po stopnicah, obadva od srda zaripljena v obraz.
- (44) Jernej se je čudil in kakor strah mu je seglo v srce. *Napotil se je* po stopnicah, (...)

V primeru (29) (glej 1.4.3.) postavlja prvi stavek pripovedovalni fokus na dečka (*se je izvil*); tega dečka nato v drugem spremljamo na njegovi poti do Jerneja (*je tekel k Jerneju*). Jernej pa komentira s svojega vidika:

- (29) »Samo ti si *prišel*, fantič kodrolasi (...).«

3. Zaključki

Analiza obnašanja nekaterih glagolov premikanja v obsežnejšem zaključenem besedilu je torej pokazala mnogoplastno soodvisnost različnih dejavnikov in njihovo medsebojno dopolnjevanje. V konkretnem je ugotovila vsakokratno prilagajanje pomena glagola III zahtevam različnih besednih in položajskih kontekstov. Na ta način je potrdila pravilnost predpostavke, da je pri vrednotenju posameznih jezikovnih elementov v konkretnih stavkih upoštevanje kolikor se da izčrpnega konkretnega ali zamišljenega konteksta nujno potrebno.

Viktor Majdič

Pedagoška akademija v Ljubljani

» POPRAVLJANI « CANKAR

Slovenska berila za osnovno šolo (nadalje SB) so – kot je znano – temeljno čtivo, ki uvaja učenca v bogati svet domače in tuje besedne umetnosti. Hkrati, ko spoznava besedno umetnino, pa se učenec seznanja tudi z njeno materialno podlago, tj. z jezikom. Spoznava po eni strani pomen in vrednost jezika kot umetnostnega izrazila in pri tem odkriva, da knjižni jezik ni enoten, da je v umetnostnih besedilih v marsičem drugačen kot v dnevnem ali periodičnem tisku, drugačen kot v šolskih učbenih ali v poljudnoznanstvenih sestavkih, po drugi strani pa ugotavlja določeno izrazno diferenciranost znotraj jezika besedne umetnosti same (npr. ugotavljanje razlik med jezikom proze in poezije, pa tudi razlik, ki so pogojene z individualnostjo jezikovnega izraza posameznega avtorja).

Toda mladi bralec bo uspešno spoznaval slovenski knjižni jezik v vsej njegovi funkcijsko pogojeni raznolikosti le, če mu bodo besedila predstavljena v neponorejeni, avtorsko verni podobi, ki je niso prizadeli neprizanesljivi, s strani avtorja neodobreni in na pretirano subjektivna merila vrednotenja opirajoči se lektorski posegi. To je še posebno važno, če gre za vrhunske obvladovalce slovenske besede, kakršen je Ivan Cankar. Čeprav bi pričakovali, da bodo njegova besedila predstavljena v SB mlademu bralcu takšna, kot so izšla izpod peresa tega velikega umetnika, je jezikovno-stilna primerjava v berilih priobčenih besedil z originalnimi pokazala, da ni niti enega Cankarjevega sestavka v niti enem od SB, ki ne bi bil doživel večjih lektorskih posegov.* Pri tem še zdaleč niso mišljene samo pravopisne posodobitve tipa *solnce* -- → *sonce*, *trenotek* -- → *trenutek*, *zajutrek* -- → *zajtrk*, ki so vsaj za nižjo stopnjo osnovne šole sprejemljive, pač pa gre v precejšnjem številu primerov tudi za spremembe, kot *skoraj* -- → *skoro*, *zatem* -- → *nato*, *nji* -- → *njej* in še mnoge tem podobne.

Ugotavljanje razlik med originalnim Cankarjevim jezikom in njegovimi lektoriranimi variantami v SB je potekalo tako, da so bila Cankarjeva besedila v SB primerjana s prvimi objavami, pri večini tekstov pa je bila opravljena še medsebojna primerjava med SB različnih izdaj, kar je tudi dalo nekatere zanimive ugotovitve.

Preseneča veliko število jezikovnih, slogovnih, pa tudi vsebinskih prilagoditev, čeprav je med njimi zelo malo takih, ki jih zahtevata sodobna jezikovna norma in njena kodifikacija. Večinoma gre za posege, ki jim je botroval puristični, historicistični ali

* Analizirani so bili sestavki v SB, ki so izšla do leta 1976.